

śrīḥ
śrīmatē rāmānujāya namaḥ
śrīmatē nigamāntamahādēśikāya namaḥ
śrīsītālakṣmaṇabharataśatrughnahanumatsamēta śrīrāmacandra
parabrahmaṇē namaḥ

śrīmadrāmāyaṇē vālmīkiyē ādikāvyaē ayōdhyākāṇḍē

॥ *ēkaviṃśaḥ sargaḥ* ॥

This document has been prepared by

Sunder Kidāmbi

with the blessings of

śrī raṅgarāmānuja mahādēśikan

His Holiness śrīmad āṇḍavan śrīraṅgam

śrīḥ
śrīmatē rāmānujāya namaḥ
śrīmatē nigamāntamahādēśikāya namaḥ
śrīsītālakṣmaṇabharataśatrughnahanumatsamēta śrīrāmacandra
parabrahmaṇē namaḥ

॥ ēkaviṃśaḥ sargaḥ ॥

lakṣmaṇasya rōṣō balādrājyaṃ svāyattikartuṃ tēna
śrīrāmasya prēraṇaṃ śrīrāmēṇa piturājñāyāḥ pālanamēva
dharma iti pratipādyā māturbhrātuśca pratibōdhanam

tathā tu vilapantīm tām
kausalyām rāmamātaram |
uvāca lakṣmaṇō dīna -
statkālasadrśaṃ vacaḥ ॥ 2.21.1 ॥

na rōcatē mamāpyēta -
dāryē yad rāghavō vanam |
tyaktvā rājyaśriyaṃ gacchēt
striyā vākyavaśaṅgataḥ ॥ 2.21.2 ॥

viparītaśca vṛddhaśca
viṣayaiśca pradharṣitaḥ |
nṛpaḥ kimiva na brūyā -
ccōdyamānaḥ samanmathaḥ ॥ 2.21.3 ॥

nāsyāparādhaṃ paśyāmi
nāpi dōṣaṃ tathāvidham |

yēna nīrvāsyatē rāṣṭrād
vanavāsāya rāghavaḥ || 2.21.4 ||

na taṃ paśyāmyahaṃ lōkē
parōkṣamapi yō naraḥ |
svamitrō'pi nirastō'pi
yō'sya dōṣamudāharēt || 2.21.5 ||

dēvakalpamṛjuṃ dāntaṃ
ripūṇāmapi vatsalam |
avēkṣamāṇaḥ kō dharmam
tyajēt putramakāraṇāt || 2.21.6 ||

tadidaṃ vacanaṃ rājñāḥ
punarbālyamupēyuṣaḥ |
putraḥ kō hṛdayē kuryād
rājavṛttamanusmaran || 2.21.7 ||

yāvadēva na jānāti
kaścīdarthamimaṃ naraḥ |
tāvadēva mayā sārḍha -
mātmasthaṃ kuru śāsanam || 2.21.8 ||

mayā pārśvē sadhanuṣā
tava guptasya rāghava |
kaḥ samarthō'dhikaṃ kartuṃ
kṛtāntasyēva tiṣṭhataḥ || 2.21.9 ||

nirmanuṣyāmimāṃ sarvā -
mayōdhyāṃ manujarṣabha |

kariṣyāmi śaraistīkṣṇai -
ryadi sthāsyati vipriyē || 2.21.10 ||

bharatasyātha pakṣyō vā
yō vāsya hitamicchati |
sarvāṃstāmśca vadhiṣyāmi
mṛdurhi paribhūyatē || 2.21.11 ||

prōtsāhitō'yaṃ kaikēyyā
santuṣṭō yadi naḥ pitā |
amitrabhūtō niḥsaṅgaṃ
vadhyatāṃ vadhyatāmapi || 2.21.12 ||

gurōrapyavalīptasya
kāryākāryamajānataḥ |
utpathaṃ pratipannasya
kāryaṃ bhavati śāsanam || 2.21.13 ||

balamēṣa kimāśritya
hētuṃ vā puruṣōttama |
dātumicchati kaikēyyai
upasthitamidaṃ tava || 2.21.14 ||

tvayā caiva mayā caiva
kṛtvā vairamanuttamam |
kāsyā śaktiḥ śriyaṃ dātuṃ
bharatāyāriśāsana || 2.21.15 ||

anuraktō'smi bhāvēna
bhrātaraṃ dēvi tattvataḥ |

satyēna dhanuṣā caiva
dattēnēṣṭhēna tē śapē || 2.21.16 ||

dīptamagnimaranyaṃ vā
yadi rāmaḥ pravēkṣyati |
praviṣṭaṃ tatra mām dēvi
tvaṃ pūrvamavadhāraya || 2.21.17 ||

harāmi vīryād duḥkhaṃ tē
tamaḥ sūrya ivōditaḥ |
dēvī paśyatu mē vīryaṃ
rāghavaścaiva paśyatu || 2.21.18 ||

haniṣyē pitaraṃ vṛddhaṃ
kaikēyyāsaktamānasam |
kṛpaṇaṃ ca sthitaṃ bālyē
vṛddhabhāvēna garhitam || 2.21.19 ||

ētat tu vacanaṃ śrutvā
lakṣmaṇasya mahātmanaḥ |
uvāca rāmaṃ kausalyā
rudatī śōkalālasā || 2.21.20 ||

bhrātustē vadataḥ putra
lakṣmaṇasya śrutaṃ tvayā |
yadatrānantaraṃ tattvaṃ
kuruṣva yadi rōcatē || 2.21.21 ||

na cādharmaṃ vacaḥ śrutvā
sapatnyā mama bhāṣitam |

vihāya śōkasantaptāṃ
gantumarhasi māmitaḥ || 2.21.22 ||

dharmajña iti dharmiṣṭha
dharmaṃ caritumicchasi |
śuśrūṣa māmihasthastvaṃ
cara dharmamanuttamam || 2.21.23 ||

śuśrūṣurjananīṃ putra
svagr̥hē niyatō vasan |
parēṇa tapasā yuktaḥ
kāśyapastridivaṃ gataḥ || 2.21.24 ||

yathaiva rājā pūjyastē
gauravēṇa tathā hyaham |
tvāṃ sāhaṃ nānujānāmi
na gantavyamitō vanam || 2.21.25 ||

tvadviyōgānna mē kāryaṃ
jīvitēna sukhēna ca |
tvayā saha mama śrēya -
str̥ṇānāmapi bhakṣaṇam || 2.21.26 ||

yadi tvāṃ yāsyasi vanam
tyaktvā māṃ śōkalālasām |
ahaṃ prāyamihāsiṣyē
na ca śakṣyāmi jīvitum || 2.21.27 ||

tatastvaṃ prāpsyasē putra
nirayaṃ lōkaviśrutam |

brahmahatyāmivādharmāt

samudraḥ saritām patih || 2.21.28 ||

vilapantīm tathā dīnām

kausalyām jananiṃ tataḥ |

uvāca rāmō dharmātmā

vacanaṃ dharmasaṃhitam || 2.21.29 ||

nāsti śaktiḥ piturvākyam

samatikramituṃ mama |

prasādayē tvām śirasā

gantumicchāmyahaṃ vanam || 2.21.30 ||

ṛṣiṇā ca piturvākyam

kurvatā vanacāriṇā |

gaurhatā jānatādharmaṃ

kaṇḍunā ca vipaścitā || 2.21.31 ||

asmākaṃ tu kulē pūrvaṃ

sagarasyājñayā pituḥ |

khanadbhiḥ sāgarairbhūmi -

mavāptaḥ sumahān vadhaḥ || 2.21.32 ||

jāmadagnyēna rāmēṇa

rēṇukā janani svayam |

kṛttā paraśunāraṇyē

piturvacanakāraṇāt || 2.21.33 ||

ētairanyaiśca bahubhi -

rdēvi dēvasamaiḥ kṛtam |

piturvacanamaklībaṃ

kariṣyāmi piturhitam || 2.21.34 ||

na khalvētanmayaikēna

kriyatē piṭṛśāsanam |

ētairapi kṛtaṃ dēvi

yē mayā parikīrtitāḥ || 2.21.35 ||

nāhaṃ dharmamapūrvam tē

pratikūlam pravartayē |

pūrvairayamabhiprētō

gatō mārgō'nugamyatē || 2.21.36 ||

tadētat tu mayā kāryam

kriyatē bhuvi nānyathā |

piturhi vacanam kurvan

na kaścinnāma hīyatē || 2.21.37 ||

tāmēvamuktvā jananīṃ

lakṣmaṇam punarabravīt |

vākyam vākyavidāṃ śrēṣṭhaḥ

śrēṣṭhaḥ sarvadhanuṣmatām || 2.21.38 ||

tava lakṣmaṇa jānāmi

mayi snēhamanuttamam |

vikramaṃ caiva sattvam ca

tējaśca sudurāsadam || 2.21.39 ||

mama māturmahad duḥkha -

matulam śubhalakṣaṇa |

abhiprāyaṃ na vijñāya
satyasya ca śamasya ca || 2.21.40 ||

dharmō hi paramō lōkē
dharmē satyaṃ pratiṣṭhitam |
dharmasaṃśritamapyētat
piturvacanamuttamam || 2.21.41 ||

saṃśrutya ca piturvākyam
māturvā brāhmaṇasya vā |
na kartavyam vṛthā vīra
dharmamāśritya tiṣṭhatā || 2.21.42 ||

sō'ham na śakṣyāmi puna -
rniyōgamativartitum |
piturhi vacanād vīra
kaikēyyāham pracōditaḥ || 2.21.43 ||

tadētāṃ visṛjānāryam
kṣatradharmāśritāṃ matim |
dharmamāśraya mā taikṣṇyam
madbuddhiranugamyatām || 2.21.44 ||

tamēvamuktvā sauhārdād
bhrātaram lakṣmaṇāgrajaḥ |
uvāca bhūyaḥ kausalyam
prāñjaliḥ śirasā nataḥ || 2.21.45 ||

anumanyasva māṃ dēvi
gamiṣyantamitō vanam |

śāpitāsi mama prāṇaiḥ
kuru svastyayanāni mē || 2.21.46 ||

tīrṇapratijñāśca vanāt
punarēśyāmyahaṃ purīm |
yayātiriva rājarṣiḥ
purā hitvā punardivam || 2.21.47 ||

śōkaḥ sandhāryatāṃ mātā -
rhrdayē sādhu mā śucaḥ |
vanavāsādihaiśyāmi
punaḥ kṛtvā piturvacaḥ || 2.21.48 ||

tvayā mayā ca vaidēhyā
lakṣmaṇēna sumitrayā |
piturniyōgē sthātavya -
mēśa dharmāḥ sanātanaḥ || 2.21.49 ||

amba sambhṛtya sambhārān
duḥkhaṃ hṛdi niḡṛhya ca |
vanavāsakṛtā buddhi -
rmama dharmyānuvartyatām || 2.21.50 ||

ētaḍ vacastasya niśamyā mātā
sudharmyamavyagramaviklavaṃ ca |
mṛtēva saṃjñāṃ pratilabhya dēvī
samīkṣya rāmaṃ punarityuvāca || 2.21.51 ||

yathaiva tē putra pitā tathāhaṃ
guruḥ svadharmēna suhṛttayā ca |

na tvānujānāmi na mām vihāya
 suduḥkhitāmarhasi putra gantum || 2.21.52 ||

kiṃ jīvitēnēha vinā tvayā mē
 lōkēna vā kiṃ svadhayāmṛtēna |
 śrēyō muhūrtaṃ tava sannidhānaṃ
 mamaiva kṛtsnādapi jīvalōkāt || 2.21.53 ||

narairivōlkābhirapōhyamānō
 mahāgajō dhvāntamabhipraviṣṭaḥ |
 bhūyaḥ prajajvāla vilāpamēvaṃ
 nīsamya rāmaḥ karuṇaṃ jananyāḥ || 2.21.54 ||

sa mātaraṃ caiva viśaṃjñakalpā -
 mārtaṃ ca saumitrimabhiprataptam |
 dharmē sthitō dharmyamuvāca vākyaṃ
 yathā sa ēvārhati tatra vaktum || 2.21.55 ||

ahaṃ hi tē lakṣmaṇa nityamēva
 jānāmi bhaktiṃ ca parākramaṃ ca |
 mama tvabhiprāyamasannirīkṣya
 mātrā sahābhyardasi mā suduḥkham || 2.21.56 ||

dharmārthakāmāḥ khalu jīvalōkē
 samīkṣitā dharmaphalodayēṣu |
 yē tatra sarvē syurasamśayaṃ mē
 bhāryēva vaśyābhimatā saputrā || 2.21.57 ||

yasmiṃstu sarvē syurasanniviṣṭā
 dharmō yataḥ syāt tadupakramēta |

dvēṣyō bhavatyarthaparō hi lōkē
 kāmātmatā khalvapi na praśastā || 2.21.58 ||

guruśca rājā ca pitā ca vṛddhaḥ
 krōdhāt praharṣādathavāpi kāmāt |
 yad vyādiśēt kāryamavēkṣya dharmam
 kastaṃ na kuryādanṛśaṃsavṛttiḥ || 2.21.59 ||

na tēna śaknōmi pituḥ pratijñā -
 mimām na kartuṃ sakalām yathāvat |
 sa hyāvayōstāta gururniyōgē
 dēvyāśca bhartā sa gatiśca dharmah || 2.21.60 ||

tasmin punarjīvati dharmarājē
 viśēṣataḥ svē pathi vartamānē |
 dēvī mayā sārddhamitō'bhigacchēt
 kathaṃsvidanyā vidhavēva nārī || 2.21.61 ||

sā mānumanyasva vanaṃ vrajantaṃ
 kuruśva naḥ svastyayanāni dēvi |
 yathā samāptē punarāvrajjēyaṃ
 yathā hi satyēna punaryayātiḥ || 2.21.62 ||

yaśō hyahaṃ kēvalarājyakāraṇān
 na pṛṣṭhataḥ kartumalam mahōdayam |
 adīrghakālēna tu dēvi jīvitē
 vṛṇē'varāmadya mahīmadharmataḥ || 2.21.63 ||

prasādayannaravṛṣabhah sa mātaram
 parākramājigamiṣurēva daṇḍakān |

athānujaṃ bhṛśamanuśāsya darśanaṃ

cakāra tāṃ hṛdi jananīṃ pradakṣiṇam || 2.21.64 ||

|| ityārṣē śrīmadrāmāyaṇē vālmīkiyē ādikāvye

ayōdhyākāṇḍē ēkaviṃśaḥ sargaḥ ||